

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 5, p. 45-56, October 2012

BİR MİLLİ İKTİSAT PROJESİ: İZMİR İHRACAT VE İTHALAT TÜRK ANONİM ŞİRKETİ

*A NATIONAL ECONOMY PROJECT: IZMIR EXPORTATION AND IMPORTATION
TURKISH INCORPORATED COMPANY*

Arş. Gör. İrfan Davut ÇAM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD

Abstract

Smaller Balkan countries started to declare their independence just after repromulgation of constitutional monarchy particularly with the Balkan Wars. Nationalist feelings, which had an effect upon Muslim and Turk elements as a result of disengagement that has been continuing for a long time within the boundaries of the Ottoman Empire, were channeled into field of education by the Committee of Union and Progress. But the current state of the Ottoman economy was a significant obstacle in front of the educational reform in that period. The way to eliminate this obstacle was an economy policy of self-sufficiency. Therefore, the Committee of Union and Progress replaced commercial and economical activities that Non-Muslims centered with a national economy that Muslims and Turks based. The Unionists went to establish national companies under the name of "*national merchant*" or "*national bourgeoisie*" thanks to his national economy policy which came in possession of anti-liberalism. By means of this policy, the Muslims and Turks were encouraged to trade and in this regard the necessary facilities were provided for them. One of the national companies, which were an instance of these facilities, was established in Izmir on the 29th of March in 1333 [1917] by the name of Izmir Exportation and Importation Turkish Incorporated Company. This new commercial company, as a multi-shareholder mechanism performed an important breakthroughs in Izmir. In this study, the administrative and economical structure of that company within the frame of house regulations of it and national economy policy, which was applied, will briefly considered.

Key Word: National Economy, Izmir, Corporation.

Öz

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle Balkan Savaşlarıyla birlikte küçük Balkan Devletleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. İmparatorluk sınırlarında uzun bir süreden beri yaşanan geri çekilmenin Müslüman-Türk unsurlar üzerinde yarattığı milliyetçi duygular, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından eğitim alanına kanalize edilmiştir. Ancak Osmanlı ekonomisinin mevcut durumu eğitim reformunun önünde önemli bir engeldi. Bu engeli ortadan kaldırmanın yolu ise kendi kendine yeter bir iktisat politikasıdır. Bu nedenle cemiyet, gayrimüslim merkezli ticaret ve iktisat faaliyetlerini Müslüman-Türk merkezli millî bir iktisat politikasına kaydırmıştır. Cemiyet, liberalizm karşıtı bir hale dönüşen bu iktisat politikası sayesinde " *millî tüccar*" ya da " *millî burjuvazi*" adı altında millî şirketler oluşturma yoluna gitmiştir. Bu politika sayesinde Müslüman-Türk vatandaşlar ticarete teşvik edilmiş ve bu konuda gerekli kolaylıklar sağlanmıştır. Bu kolaylıkların bir örneğini oluşturan millî şirketlerden biri de İzmir'de 29 Mart 1333[1917] tarihinde " *İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi*" adıyla kurulmuştur. Bu yeni ticarî şirket, çok ortaklı bir mekanizma olarak İzmir'de önemli atılımlarda bulunmuştur. Bu çalışmamızda, şirketin kuruluş nizâmnamesi çerçevesinde idari ve iktisadî yapısı ve uygulanan millî iktisat politikasının kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî İktisat, İzmir, Anonim Şirket.

Giriş:

20.yüzyıla girildiğinde dünya son derece önemli gelişmelere sahne olmuştur. Ekonomik rekabet, sömürgecilik yarışı, silahlanma, bloklaşma ve milliyetçilik düşüncesinin kök salması beraberinde büyük dünya savaşlarını getirmiştir. Nitekim savaşların dünyayı kasıp kavurduğu bu süreçte, Osmanlı coğrafyasında bazı merkezlerin ön plana çıktığı ve gittikçe geliştiği görülür. Hiç şüphesiz Osmanlı coğrafyasındaki bu merkezlerin başında İstanbul, İzmir ve Selanik gelmekteydi. Bir liman kenti olan İzmir, bu coğrafyada gerek ticarî ve gerekse de iktisadî olarak stratejik bir önem arz etmektedir. 23 Ocak 1913'te Bâbiâli baskınıyla tek başına iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu durumun verdiği güçle liberal iktisadî sistemden millî bir iktisat sistemine doğru yönelimlerde bulunmaya başlamıştır.

Uygulanmak istenen bu millî iktisat modeliyle Osmanlı, yabancılara muhtaç olmadan kendi yağında kavrulacak, millî iktisadın ilkelerini benimseyerek hem tarım hem de sanayi ülkesi olacaktı. Hatta " *Türk Yurdu*" dergisi bu dönemde Osmanlı dünyasında köklü dönüşümler olduğunu kaydediyordu. Bu millî iktisat modeli ile şüphesiz Müslüman-Türk unsurlar girişimciliğe özendirilmiş, sermaye birikimini hızlandıran spekülâtif kazançlara göz yumulmuştur. Böylelikle hükümetin Müslüman-Türk girişimci sınıfı yaratma çabaları, savaş yılları olmasına rağmen 1914-1918 döneminde; anonim şirketçilik bağlamında büyük bir hareketliliğin yaşanmasını sağlamıştır¹. 1849 yılında Şirket-i Hayriye'nin² kuruluşundan itibaren, Osmanlı topraklarında değişik zaman dilimlerinde çok sayıda anonim şirket kurulmuştur. 29 Mart 1333 [1917] tarihinde kurulmuş olan " *İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi*" farklı miktarda sermayeye sahip olan diğer anonim şirketler içinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde millî iktisadın ne olduğu, nasıl geliştirildiği,

¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum [1908-1950] Millî İktisat-Millî Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.113.

² Toprak, **a.g.e.**, s.184.

millî iktisat politikası ve bu politikanın bir ürünü sayılan " İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi" değerlendirilecektir.

I. Osmanlı'da Millî İktisat Politikası:

19 ve 20. yüzyılda yaşanan hızlı değişim hareketlerine, dünya tarihinin hiçbir evresinde tanık olunmamıştır. Bu radikal ve hızlı değişim rüzgârından kozmopolit nüfuslu çok sayıda imparatorluk gibi Osmanlı imparatorluğu da olumsuz etkilenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile özellikle de Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkan uluslarının bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve serbest ticaret siyasetinin neden olduğu başarısızlıklar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde millî fikirlerin güç kazanmasını sağlamıştır. Temel hedefleri devleti çöküşten kurtarmak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, kamuoyu üzerinde büyük bir etki yaratan milliyetçi duyguları önce eğitim sahasına yönlendirerek, yaşanan eksikliklerin farkına varılmasını sağlamıştır. Ancak Osmanlı'nın kaygı verici iktisadî durumu ciddi bir eğitim reformu için engel teşkil etmekteydi³. Bunun üzerine İttihatçılar Anadolu'da Müslüman-Türk unsur merkezli bir iktisat politikasına yönelmiş ve Türk milliyetçiliği, ekonomide liberalizm karşıtı bir hal almıştır⁴. Bu durum ise millî iktisat politikasını beraberinde getirmiştir. Millî iktisadın oluşturması için yapılması gerekenler ve bu iktisadî sistemin aşamaları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktisat politikalarında etkili olan Ziya Gökalp tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

" Millî iktisadî oluşturmak için yapılacak iş, tarafsız gözlemler yaparak mülk ve milletin teknik üretim şekillerini, hukuki yöntemlerini toplayıp, bunlar arasındaki uyumu araştırarak; onları bir sistem halinde dönüştürmek ve daha sonra diğer sistemlerle karşılaştırmalar yaparak sonuç çıkarmaktan ibarettir. Bu sistemin iki aşaması vardır: Birinci aşama, millî üretimin millî tüketimi tamamen karşılaması ve böylece milletin iktisadî olarak kendi kendine yetecek bir hale getirilmesidir. İkinci aşama ise, servet dağılımının adil bir şekilde gerçekleştirilerek bütün milletin uygarlığın nimetlerinden faydalanmasının sağlanmasıdır"⁵.

Böyle bir tespitte bulunan Ziya Gökalp, millî iktisadın toplumda ekonomik, hukuksal ve sosyal dengelerin sağlanmasıyla oluşturulabileceğine ve milletin bu oluşum sürecinde etkin rol oynadığına dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda, millî iktisadın ilk devresi etkin bir birikim sürecini içeriyordu. Tüm olanaklar üretimin arttırılması için seferber edilecek, gelir dağılımına bakılmaksızın yatırımlara girilecekti. İkinci devre ise sosyal devletin kuruluş aşamasıydı: Servet dağılımı "adilâne" bir şekil olacak, tüm vatandaşlar uygarlığın bahşettiği olanaklardan eşit oranlarda yararlanacaklardı⁶. Aile iktisadî, toplum iktisadî ve bölge iktisadî gibi aşamalardan oluşan

³ Ercan Uyanık, " Education as an Instrument of Social Engineering in the Second Constitutional Monarchy Period: Education Policies of the Committee of Union and Progress [1908 - 1918], TODAİE's Review of Public Administration, Volume 3, No:2, 2009, p.91.

⁴ Arzu, Varlı, Murat Koraltürk, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi", ÇTTAD, IX/20-21[2010/ Bahar- Güz], s.127.

⁵ İlgili alıntı sadeleştirilerek verilmiştir. Bkz. Ziya Gökalp, "Millî İktisad Nasıl Vücûda Gelir?", İktisâdiyât Mecmuası-Sayı- 35- 24 Teşrin-i Sâni 332, s.2.[Bu dipnot, diğer dipnotlarda "Millî İktisad..." şeklinde kısaltılarak verilecektir.], Ziya Gökalp, "Millet Nedir, Millî İktisad Neden İbâretidir?", İktisâdiyât Mecmuası-Sayı- 1- 8 Şubat 1331, s.3 [Bu dipnot, diğer dipnotlarda "Millet Nedir..." şeklinde kısaltılarak verilecektir.]

⁶ Zafer Toprak, a.g.e., s.18.

millî iktisat politikası, ancak organik bir iş bölümüyle gerçekleştirilebilirdi. Bunun için de Müslüman-Türk unsurlar maddî yaşamdaki her türlü uğraşmayı bizzat kendisi üstlenmeli, askerlik ve memuriyet dışında ticarî ve sanayisel faaliyetlere de el atmalıydı⁷.

Balkan savaşlarından sonra özellikle I. Dünya Savaşı Osmanlı iktisadî düzeninin mukadderatını belirlemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti için bu savaş kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Onlar için bir nevi "bağımsızlık" savaşı olan bu mücadele sürecinde kapitülasyonlar kaldırılmış, Düyûn-ı Umumîye'nin faaliyetleri askıya alınmış ve geniş ayrıcalıklara sahip olan yabancı şirketler denetim altında tutulmuş, bazıları ise millileştirilmiştir⁸. Kendi topraklarında "amele" olmaktan yoksun bırakılan Osmanlılar, artık millî iktisat sürecinde kendisine hiçbir hayrı dokunmayan yabancı sermaye yerine, kendi sermayesiyle çeşitli kuruluşlar meydana getirecek ve millî bir burjuvazi yaratacağı⁹.

Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı sürecine uygulanan iktisadî politikaya ve oluşturulmak istenen iktisadî güçlere tepki gösteren yabancı devletlere ait bazı stratejik işletmelere de el konulmuştur. Yabancı şirketlerin elinde olan limanlar ile Aydın, Kasaba, Suriye ve Mudanya demiryolları ve İstinye dokları sözleşme hükümlerine uygun bir şekilde hükümet tarafından satın alınarak millileştirilmiştir. Bununla beraber, o döneme kadar daha çok Yunanlıların tekelinde olan iç deniz ticaretinin de Osmanlı gemilerince yürütülmesine karar verilmiştir¹⁰.

I. Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyet'ine millî bir iktisat ve millî bir burjuvazi yaratmak için önemli fırsatlar sunmakla beraber, yeni bir takım sıkıntıların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Savaş, İttihatçıların karşısına, İngilizlerle Fransızlardan daha yıkıcı bir düşman çıkarmıştır: Muhtekirler [vurguncular]. Bir yandan vatan-millet nazariyeleri geliştirilirken, asıl düşman ortaya çıkmıştır. Vurguncular ve karaborsacılar memleketin kanını sülük gibi emerek yeni bir cephe açmışlardır. O dönemde yoğun bir nüfusa sahip olan başkent İstanbul ve Anadolu'da beslenme önemli bir sorundu. Dolayısıyla bu durum, zincirleme vurgunculuk ve karaborsacılığın iyice ilerlemesine neden olmuştur. Ayrıca ülkenin denizden ablukaya alınmış olması, demiryolu dış hatlarının düşman ülkelerden geçmesi, savaş nedeniyle bazı ülkelerin ihraç mallarını stoklaması Osmanlı dış ticaretini olumsuz etkilediği gibi, karaborsacılığı ve vurgunculuğu iyice alevlendirmiştir¹¹. Ancak ciddi bir problem halini alan bu duruma karşı, Kara Kemal Bey ve Tesanütçü arkadaşı Kör Ali İhsan Bey savaş ekonomisinin kötülüklerini karşılayıcı bazı önemli tedbirler alma fırsatı elde etmişlerdir. Tarihe "*Kara Kemal Şirketleri*" olarak geçen bu uygulamanın dayanak noktaları şu şekilde dile getirilmiştir:

" Harb-i Umumî, dünyadaki kuvvetler dengesini bozmuştur. Olağan iktisat kanunlarının yerine, savaşın gerektirdiği kanunlar geçmelidir. İğneden ipliğe kadar her şeyi dışarıdan ithal etmeye mahkûm bir devlet, un, bulgur, zeytin, şeker, gaz, kahve gibi < zaruri > maddeleri de kendisi üretemiyordu. Buğdayı bile kısmen Anadolu'dan kısmen de dışarıdan sağlamak zorundaydı. Savaş yılları, fiyatları sıçrama halinde yükseltmiştir. İşler oluruna [sevk-i tabiiye] bırakılamazdı. Üstelik memleketin iktisadîyatı unsur-ı aslîsinin elinde değildi. İstanbul'da zahire ticareti Rumların elinde kalmıştı. Değirmenler de onlardaydı. Toplumdaki

⁷ Gökalp, "*Millet Nedir.....*", s.2., Toprak, **a.g.e.**, s.19.

⁸ Toprak, **a.g.e.**, s.6.

⁹ Toprak, **a.g.e.**, s.68.

¹⁰ Toprak, **a.g.e.**, ss.68-69.

¹¹Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]-Kanun-i Esasî ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.143, Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum [1908-1950]-İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.29.

sınıflar arası çatışma ile Osmanlılık çatısı altında yaşayan milletler arasındaki iktisadî ilişkiler iyi bir uygulama göstermemekteydi. Osmanlı ekonomik hayatının hâkimi Hıristiyan unsurlardı. Ve Türklerin ihmali yüzünden, < memur sıfatıyla hareket etmelerinden > ötürü, servet kaynakları Hıristiyanların eline geçmişti¹².

İktisadî hayatta yaşanan bu sorunlara bir son vermek adına, hükümet önemli adımlar atmış ve yasal tedbirler almıştır. Bu yasal tedbirlerin bazıları şöyledi: *Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat* [7 Eylül 1914], *İaşe Kanun-ı Muvakkatı* [10 Temmuz 1916], *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu* [2 Nisan 1917], *İhtikârın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat ve Zeyl Kanunu*, *Kanun-ı Muvakkat* [26 Nisan ve 18 Haziran 1917], *İaşe-i Umumîye Kararnamesi ve Kanunu* [18 Ağustos 1333 ve 4 Nisan 1918], ve *İaşe Nezareti Hakkında Kararname* [24 Temmuz 1918]¹³.

Bu yasal tedbirlerle Anadolu tüccarının menfaatleri korunmaya çalışıldığı gibi millî burjuva yaratmak için bazı önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği iktisadî milliyetçilik, Osmanlı ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim unsurun etkinliğinin önemli ölçüde kırılmasını sağlamıştır. Hatta 1915 yılında Müslüman-yerel tüccarları, esnafları ve küçük işletmecileri desteklemek üzere Esnaf Cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetler, bir süre sonra karaborsacılığın pekişmesine neden olmuştur. Fakat savaşın sonucunda Türk-Müslüman unsurdan oluşan zengin bir zümrenin doğmasında önemli bir işlev görmüştür. İttihat ve Terakki bu olguyu, millî bir burjuvazi yaratma sürecinin doğal bir parçası olarak algılamıştır¹⁴.

Ayrıca savaş koşulları altında millî bir burjuvazi yaratmada ve bazı iş sahalarının Türk-İslam eşrafın eline geçmesini sağlamada siyasal etmenlerin de etkisi büyüktü. Devlet içinde önemli bir kesimi oluşturan Rumlar çoğu kez yıldırılmış ve "*Ermeni Tehciri*"den doğan boşluklar Müslüman-Türk eşraf tarafından doldurulmuştur. Ayrıca Men-i İhtikâr Heyeti'nin spekülasyonlarla mücadele sürecinde özellikle gayrimüslimlere yönelmesi, Müslüman-Türk tüccara rakiplerini tasfiye etmede önemli bir kolaylık sağlamıştır.

Böylece, hükümetin savaşın verdiği fırsatlar çerçevesinde uygulamaya çalıştığı "*millî iktisat*" ve "*millî uyanış*" politikası Müslüman-Türk girişimci sınıfı yaratma noktasında etkili olmuş ve 1908-1913 döneminin aksine, savaş yılları olmasına rağmen 1914-1918 döneminde millî anonim şirketlerin sayısında önemli bir artış sağlanmıştır¹⁵. II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki süreçte Osmanlı ülkesinde kurulan ya da ana faaliyetleri Osmanlı topraklarında olan anonim şirket sayısı 86'ydı. Bu rakam, II. Meşrutiyet ile birlikte büyük ölçüde arttı ve 1908-1918 döneminde bu rakam 236'ya ulaştı. 1914-1918 savaş döneminde ise toplam 123 şirket kurulmuştur. Bu süreçte var olan şirketler çoğunlukla Müslüman-Türk müteşebbisler tarafından oluşturulmuştur¹⁶.

¹² Tunaya, **a.g.e.**, ss.143-144.

¹³ Tunaya, **a.g.e.**, s.144.

¹⁴ Turgay Akkuş, "*Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa*", **ÇTTAD**, VII / 16-17, [2008 / Bahar-Güz], s.123.

¹⁵ Toprak, **a.g.e.**, s.113., "*Anonim Şirketler*", İktisadî Haberler-Dâhilî- **İktisâdiyât Mecmuası**-Sayı-6, 22 Şubat 1331,s.5[Ahvâl-i harbiye dolayısıyla alem-i ticarete hükm-i ferman olması tâbî' olan buhrana rağmen memleketde âtî-i iktisâdımız için berat-ı istiklâl teşkil eden birçok intibâh eserleri görülüyor. Bu intibâh eserlerinin en mühimlerinden biri de bu sıralarda anonim şirketlerin çoğalmasındır.]

¹⁶ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat [1908-1918]**, Yurt Yayınları 2, Ankara, 1982, ss. 57-58.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlattığı "millî iktisat" politikasını İzmir'de etkili bir şekilde uygulamış ve 1917 yılı içinde İzmir'de üç önemli anonim şirket kurmuştur. Bu anonim şirketlerin ilki konumuz kapsamında değerlendireceğimiz "İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi", ikincisi "İzmir Nakliye Sigorta Şirketi " ve sonuncusu ise "Türkiye Palamutçuları Anonim Şirketi"¹⁷dir.

II. İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi

"İzmir İhracât ve İthâlat Türk Anonim Şirketi" 29 Mart 1333[1917] tarihinde İzmir merkez olarak kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı ise daha çok Avrupa'ya ihraç edilen ve oradan ithal edilen ürünlerin alım-satımını gerçekleştirmek, bir komisyon olarak çeşitli işlevlerde bulunmak, orman ve maden işleterek, bir bayındırlık ya da imar mekanizması oluşturmaktır¹⁸. Geniş bir tüccar topluluğu tarafından kurulan bu şirket, sadece İzmir'i değil, Ege Bölgesi'nin birçok şehrini de kapsamaktaydı. Şirketin kurucu kadrosu içinde Aydın, Denizli ve Manisa gibi merkezlerde ve onlara bağlı kazalarda önemli ticarî ve ekonomik girişimlerde bulunan isimler söz konusuydu. Şirketin kurucu kadrosu şöyledir:

¹⁷ Toprak, a.g.e., ss.193-194.

¹⁸ **İzmir İhracât ve İthâlat Türk Anonim Şirketi Nizâmname-i Dâhilisi**, İzmir, 1333 [1917], Birinci Fasıl, mad: 1, s. 3.[Memâlik-i Ecnebiyye'ye ihrac olunan bil-cümle mahsulât ve masnuât ile Memâlik-i Ecnebiyye'den gelen mahsulât ve masnuâtı alub satmak ve bu mevâd üzerine komisyon muâmelâtı îfâ etmek ve orman ve maâdin işletmek ve müessesât-ı nâfia vücûda getirmek hususâtını icra etmek üzere....][İzmir İhracât ve İthâlat Türk Anonim Şirketi Nizâmname-i Dâhilisi, bundan sonraki dipnotlarda **İZİTAŞ Niz. Dah**, şeklinde kısaltılarak verilecektir.]

İzmir İhracât ve İthâlat Türk Anonim Şirketi'nin Kurucu Kadrosu ¹⁹ .	
İzmir	Sükkerîzâde Tevfik Paşa, Aşıkîzâde Muammer, Ahmed Hürsa Paşazâde Zeki, Nakibzâde Cemal Cindeli, Balcıâde Hakkı, Miralâyzâde Fikri, Feridun Ziya, Kazım Nuri, Menemenli Kırımîzâde Ömer Lütî, Şerifzâde Rıza, Kemahlı İbrahim, Sahlebcizâde Hacı Adil, Salihzâde Cavid, Nalbandzâde Mehmed Hulusi, Hüsnizâde Hacı İsmail, Süreyya, Asım Rıza, Fehmi Eyyübov, Sandık Eminizâde Hacı Halil, İsmail Receb, Hüseyin Efendizâde Nazmi, Sarızâde Ahmed, Başık Hacı Mustafa, Başık Hasan, Bilalzâde Sabri, Berberzâde Hafız Ali, Ömer Efendi mahdûmu Faik, Abidinzâde Ragıb, Abidinzâde Subhi, Moralızâde Halid, Şerbetçizâde Hüseyin Galib, Caferizâde Kemal, Hacı Mazlum, Mustafa Medhi, Emirler Hancısızâde Refik, Ak Osmanzâde Hüseyin İzzet, Kehalezâde Abdurrezzâk, Yenişehirli Hafız Ali, Hacı Hüseyin, Kardiçeli Halil Onbaşızâde İbrahim, Buldanlı Hacı Emin Efendi mahdûmları Kadri, Ahmed, Necibzâde Hasan, Balcıâde Mehmed, Seyr-ü Sefâin Acentesi Mustafa Raşid, Potamoszâde Haydar, Aşçızâde Mustafa Nuri, Resmolu Ali Vafi, Beynaki Hasan Kazım,
Aydın	Hasan Çavuşzâde Ahmed Tevfik, Hacı Ömer Efendizâde İzzet, Badurâki İbrahim, Pehlivanzâde Hacı Şerif, Eşraftan Cemal, Ömer Muharrem
Denizli	Yusuf Ziya
Alaşehir	Mütevellizâde Akif
Akhisar	Sındırgılızâde Mehmed
Menemen	Keresteci Hasan
Çal	Hacı Zekeriya Efendizâde Mehmed, Keresteci Necib
Kasaba	Arpacızâde Hasan Feyzi, Mevtabzâde Hacı Halil, Poyrazzâde Mehmed
Armutlu	Kadıâde Hafız Ahmed
Kula	Gülmezzâde İbrahim Efendi mahdûmu Mustafa
Nazilli	Hezârgradlı İbrahim
Tavas	Hacı Mestan
Söke	Peroyadaki Derviş
Gördes	Nalbandzâde Osman Şevki, Çiçekzâde Kemal

Bu kurucu kadro incelendiğinde, çoğunluğun İzmirli tüccarlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra Aydın, Denizli, Alaşehir, Akhisar, Kasaba, Kula, Tavas, Çal, Söke, Armutlu, Menemen, Gördes, Nazilli gibi Ege Bölgesi'nin il ve ilçe merkezlerinden de katılım olduğu görülüyor. Merkezi İzmir olan ve Avrupa'da da şubelerinin açılması hedeflenen şirketin ana sermayesi 200 bin Osmanlı lirasından oluşmaktadır. Söz konusu bu sermaye ise her biri 5 Osmanlı lirası değerinde olan 40 bin hisseye bölünmüştür²⁰. Aslı ve muvakkat olarak Türkçe düzenlenen bu hisse senetlerinin başka bir kimseye devredilmesi ise

¹⁹ İZİTAŞ Niz. Dah, Birinci Fasıl, mad.1, ss.3-4.

²⁰ İZİTAŞ Niz. Dah, İkinci Fasıl, mad: 5, s.5.

ancak bunların şirket defterine kaydedilmesi ve şirketin idare meclisi üyelerinden iki kişinin imzasıyla mümkün kılınmıştır²¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin millî iktisat politikasının yansımalarını, o sürecin bir ürünü olan bu anonim şirkette de görmek mümkündür. Çünkü şirket sermayesini oluşturan hisse senetlerinin sahiplerinin Osmanlı; özellikle Müslüman- Türk tüccarı olması gerektiği belirtilmektedir²². Bu çerçevede, şirketin idarî mekanizmasını, yıllık hesap verilerini, görev süresi ve bunun uzatılması ya da şirketin feshedilmesine ilişkin verileri değerlendirmek yerinde olacaktır.

II.1. Şirket Genel Kurulu

İzmir İhracât ve İthâlât Türk Anonim Şirketi Genel Kurulu, söz konusu hisse senetlerinin sahiplerinden oluşmaktadır. Ayrıca şirket genel kurulu her yıl nisan ayında, şirketin merkezi olan İzmir'de toplanmaktaydı. Söz konusu genel kurul toplantıları, yirmi günde bir Ticaret Nezâreti'ne bildirilmekle beraber bu toplantılarda ilgili nezaretten bir komiser de hazır bulunduruluyordu. Ancak ülkemizde kurulan anonim şirketlerinin sekiz on yıllık raporları incelendiğinde, normal şartlarda şirketin yıllık hesaplarını ve raporlarını incelemeye yetkili olan hissedarların bu yetkilerinin yapılan düzenlemelerle devre dışı bırakıldığı görülmektedir. Bu durum, daha çok yaşanan gelişmelerden hisse sahiplerini geç haberdar etmek ve böylece istenilen şeyleri gerçekleştirme gayesini gütmektedir. Ayrıca böyle bir durum karşısında hükümet temsilcisi konumunda olan komiser ya da vekilin uygun davranmayı ve doğru kararlar veremeyişi de dikkat çekicidir²³.

İdare meclisi gerekli gördüğü durumlarda şirket genel kurulunu toplantıya çağırabilmekteydi. İdare meclisi ve müfettiş raporları, yıllık bilançolar, genel kurul zabıtları ve hisse sahiplerinin isim ve hisselerini gösteren cetvellerin birer örneği de Ticaret Nezâreti'ne gönderilmektedir. Bu anonim ticaret şirketinin genel kurul toplantıları için özel davetiyeler bastırması ise dikkat çekici bir noktadır: "*Davetnâmeler yevm-i içtimadan la-akall bir mâh evvel İzmir, Der-Sâadet vesâir lâzım gelen mahallerde resmî ve gayr-i resmî gazetelerle i'lan kılınacaktır*"²⁴. Dolayısıyla bu ifadeler, şirketin genel kurul toplantılarının sadece merkez olan İzmir'e değil aynı zamanda başta İstanbul'a ve şirketin temelini meydana getiren diğer merkezlere de duyurulduğu göstermektedir.

Böylelikle sadece tek oy kullanma hakkına sahip olan hissedârlardan, şirket sermayesinin dörtte birine sahip olanların hazır bulunmasıyla toplanan şirket genel kurulu, hissedârların hisse miktarlarının şirket sermayesinin dörtte birine eşit olup olmadığını tespit etmek amacıyla önemli bir tedbir almıştır. Bu tedbir çerçevesinde, hissedârlar sahip oldukları hisse senetlerini on gün içinde idare meclisi tarafından belirlenen bir noktaya geçici bir

²¹ İZİTAŞ Niz. Dah, İkinci Fasıl, mad: 6, s.6.

²² İZİTAŞ Niz. Dah, İkinci Fasıl, mad:8, s.6.[Hisse senedâtı nâma muharrer olub hâmilleri Osmanlı olacaktır.]

²³ K. M. Bazbazyan, "*Mesail-i Maliye ve İktisâdiye: Anonim Şirketleri*", **Resimli Kitap**, No.6, [Mart 1325], s.544.[Her hissedâr şirketin senevî hesabâtını ve raporunu tedkik ve tahkike salahiyetdâr bulunuyor ise de bu nizâmname-i tesisîyesinin 38. maddesi öyle bir tarzda tertib edilmiştir ki vicdansız ve menfaat-perest a'zâları meclis-i umumînin küşâd-ı yevmine kadar hissedârana rapor veya sair evrak-ı tahkike göstermek istemezler. Tabîî bu hareketlerden maksad hakikat-i hali mümkün mertebe hissedârana geç bildirüb istedikleri fırladıkları çevirmektir. Meclis-i idare a'zâlarının bu gibi harekâtı kendi menfaatleri iktizâsınca tabîî görünüyor ise de hükümet tarafından komiser veya vekil sıfatıyla hazır bulunan memurların lakaydlığı şâyân-ı teessüf değil midir.....?]

²⁴ İZİTAŞ Niz. Dah, Dördüncü Fasıl, mad: 31, s. 12.

makbuz karşılığında teslim etmek durumundaydı²⁵. Hisse senetlerinin teslim edildiği noktalar ya şirket sandığı ya da gösterilen her hangi bir banka olabilmekteydi²⁶. Şirketin birinci genel kurul toplantısında bulunan hisse sahiplerinin yeterli hissesi mevcut değilse, bu hissedârlar ikinci toplantıya çağırılırlar ve böylece birinci toplantıda görüşülmek istenen konular bu aşamada müzakere edilirdi. Şirket nizâmnamesine göre; bu iki toplantı arasındaki süre ise yirmi günden az ve bir aydan fazla olmayacak ve söz konusu ikinci toplantının davetiyeleri on gün önceden ilan edilecekti.

Bununla birlikte, şirketin genel kurul başkanı aynı zamanda idare meclisi başkanıydı ve başkan olmadığı zaman meclis üyelerinden biri başkanlık makamına vekâlet etmek üzere seçilirdi. Ayrıca heyet içinde en fazla hissese sahip olan iki üye, oy toplama görevini yerine getirmekle birlikte, şirketin genel kurul kâtibi de bu iki kişi ve kurul başkanı tarafından belirlenmekteydi²⁷.

Nizâmnameye göre; yapılan genel kurul toplantılarında kararlar oy çokluğuyla alınırken, görüşülen maddelerin cetvelleri idare meclisi tarafından düzenlenmekteydi. Bu cetvellerdeki maddeler, idare meclisinin teklifleri ve var olan hisse senetleri ile şirket sermayesinin en az % 10'nuna sahip olan hissedârların toplantı gününden en az on gün önceden yapacakları tekliflerden oluşuyordu. Bu cetvellere dâhil olmayan konular ise kurulda görüşülmüyordu. Şirket genel kurulunun, bütün bu özellikleri ve aynı zamanda şirket hesaplarını incelemek üzere müfettiş tayin etmesi, yaptığı işleri sıkı tuttuğunu açıkça ortaya koymaktadır.

II.2. Şirketin Yıllık Hesapları

Şirketin mali yılı, Güneş yılı itibariyle mart başlangıcı ile şubat ayının son günü arasındadır. Fakat birinci mali yıl, istisnâ olarak şirketin kesin olarak oluştuğu tarih ile o yıl şubat ayının sonuncu günü arasındaki bir süreye yayılmaktaydı. Şirketin idare meclisi, her türlü alacak-vereceklerden oluşan bir defter oluşturmakla beraber gerek bu defter ve gerekse de muvazene defterleri ve şirket hesapları genel kurul toplantılarından kırk gün önce şirket müfettişlerine teslim edilmekteydi²⁸. Şirketin yıllık kazancının % 10'u istisnasız hisselerin tümüne % 5 faiz, % 5'i ise ihtiyat akçesi [Şirket kârından çeşitli durumlarda kullanılmak üzere ayrılan yedek para] olarak ayrıldıktan sonra geriye kalan yıllık kazanç aşağıdaki şekilde taksim edilmiştir:

- % 6 İdare Meclisi üyelerine
- % 7 Kuruculara
- % 87 Temettü' hissesi olarak ortaklara dağıtılacaktır²⁹.

²⁵ İZİTAŞ Niz. Dah, İkinci Fesil, mad:7, s. 6.

²⁶ K. M. Bazbazyan, **a.g.m.**, s.544.

²⁷ İZİTAŞ Niz. Dah, Dördüncü Fesil, mad: 33, s. 13.[...Heyet-i Umumîyye'ye, Meclis-i İdâre Reisi riyâset eder ve reis mevcut olmadığı halde Meclis-i İdâre azâsı içlerinden birini riyâset vekâletine intihâp eyler. Heyet-i Umumîyye'de hazır olup en ziyâde hissese mâlik olanlardan ikisi rey' toplamak hizmetini îfâ eder. Heyet-i Umumîyye kâtibi, reis ile rey' toplama memûru olanlar tarafından ta'yin olunur.....]

²⁸ İZİTAŞ Niz. Dah, Beşinci Fesil, mad:40, s.15.

²⁹ İZİTAŞ Niz. Dah, Altıncı Fesil, mad: 41, s.16.

Şirket nizâmnamesine göre, şirketin yıllık kazancından ayrılan paranın biriktirilmesinden ibaret olan ihtiyat akçesi, çeşitli masraflar için tutulmuştu. Ancak söz konusu bu ihtiyat akçesinin miktarı, yapılan biriktirme işlemleri sonucunda şirket sermayesinin % 25'ne eşit olduğu zaman artık ihtiyat akçesi adı altında bir para yedeğe ayrılmayacaktı. Bununla birlikte, bu paradan daha sonra yapılacak harcamalar çerçevesinde mevcut ihtiyat akçesinin oranı, şirket sermayesinin % 25'lik oranının altına düşerse tekrar şirket kazancına bağlı olarak ihtiyat akçesi için gerekli görüşmeler yapılacaktı³⁰. İhtiyat akçesinin en önemli işlevlerinden biri, şüphesiz yıllık hâsılâtın mevcut hisseler için ayrılan % 5'lik faiz için yetmediği durumlarda, eksik kalan kısmı tamamlamasıydı. Ayrıca İzmir İhracât ve İthâlât Türk Anonim Şirketi'nin görevleri tamamlandıktan sonra; bu İhtiyat Akçesi'nin bütün hissedârlar arasında paylaştırılması planlanmıştır.

II.3. Şirketin Görev Süresinin Uzatılması / Feshedilmesi

İzmir İhracât ve İthâlât Türk Anonim Şirketi İdare Meclisi'nin, her ne sûretle olursa olsun şirket genel kurulunu toplantıya çağırarak; şirketin görev süresinin uzatılmasını, feshedilmesini veya çalışmalarının durdurulmasını hatta söz konusu şirketin bir başka şirketle birleşmesini istemeye yetkili olduğu bilinmektedir³¹.

Yapılan görüşmeler sonucunda, eğer şirketin görev süresi uzatılırsa ya da bir başka şirketle birleşmesine karar verilirse şirketin borç senetleri karşı tarafa devredildiği gibi yeni şirketin kuruluş nizâmnamesinin de hükümet ruhsatına her halükârda uygun olması gerekmektedir. Ayrıca idare meclisi, şirket sermayesinin $\frac{3}{4}$ ' ünün zarara uğraması halinde şirketin feshedilmesi ya da görev süresinin uzatılması için genel kurulu toplantıya çağırabilirdi.

Şirketin, görev süresi dolduktan sonra ya da bu süre dolmadan feshedilmesi halinde toplanan idare meclisi şirketin çalışmalarını durdurmak ve hesaplarını incelemek üzere bir veya birkaç memur tayin edebilmektedir. Ayrıca söz konusu meclis, gerek şirketin varlığı aşamasında gerekse de hesapların tasfiyesi aşamasında iktidarını ve yetkilerini sürdürebiliyordu. Görevlendirilen memurlar, hem şirket genel kurulu kararı hem de hükümetin izni çerçevesinde feshedilen şirketin senet ve ilgili hesap defterlerini diğer bir şirkete devredebilmekteydi³². Ancak dikkat çekici olan nokta, şirketin görev süresinin uzatılması ya da söz konusu şirketin feshedilmesi için yapılan görüşmelerin, görüşmelere davet edilen şirket genel kurulunda şirket sermayesinin en az yarısına eşit olan hisse senetlerine sahip hissedârların bulunmaması halinde geçerli sayılmamasıydı³³.

Genel çerçevesiyle ifade etmeye çalıştığımız İzmir İhracât ve İthâlât Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş nizâmnamesinin, hükümetin iznini takip eden bir ay içinde gerek İstanbul basınından Takvim-i Vekâyi' gibi yayın organlarında gerekse de İzmir basınından bir yayın organında aynen veya özet olarak yayınlanması kararlaştırılmıştır³⁴. Bununla beraber, şirketin işleteceği hisselerle ilişkin yayınladığı tarifede sırasıyla şunlar bulunacaktı:

³⁰ İZİTAŞ Niz. Dah, Yedinci Fası, mad: 42, ss.16-17.

³¹ İZİTAŞ Niz. Dah, Sekizinci Fası, mad: 45, s.17.

³² İZİTAŞ Niz. Dah, Sekizinci Fası, mad: 47, s.18.

³³ İZİTAŞ Niz. Dah, Sekizinci Fası, mad: 48, s.18.

³⁴ İZİTAŞ Niz. Dah, Dokuzuncu Fası, mad: 49, ss.18-19.[... İş bu Nizâmname-i Dâhilî sûreti, şirketin teşkiline hükümetçe müsaade i'tâ olunduktan sonra bir ay zarfında Der-Sâadet'te Takvim-i Vekâyi' ve diğer mü'teber bir gazete ve İzmir matbûatından biri ile ve şirketin muâmelâtı veya şubât idâresi bulunan yerlerde cerâid-i resmiye ve sâire ile aynen veya icmalen neşr olunacağı gibi nizâmname-i dâhiliyede hükümetin müsaadesiyle vuku' bulacak her gûna ta'dilat her senenin Heyet-i Umumîyye mukârrerâtı senelik bilanço sûretleri dahi gerek Der-Sâadet ve gerek taşrada ber-vehc-i muharrer ilan kılınacaktır...]

- Şirketin kuruluş amacı ve görev süresi
- Şirket kurucularının isimleri
- Şirket sermayesinin miktarı ve artış oranı
- Şirket kazancının taksimi ve şirket kurucularıyla idare üyelerine tahsis edilecek miktar³⁵.

Ayrıca şirket, kuruluş nizamnamesini basarak; talip olana verebildiği gibi bir defaya mahsus olmak üzere elli nüshasını Ticaret Nezâreti'ne vermekteydi. Son olarak, şirket istatistik idaresi, her sene yapılan çalışmalara ilişkin bir istatistik cetveli hazırlayarak; Ticaret Nezâreti'ne göndermekteydi.

Sonuç

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm, Balkan Savaşları'nda yaşanan yenilgiler, başlangıçta Osmanlı tebaası olan küçük Balkan Devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi ve serbest piyasa ekonomisi noktasında uygulanan politikaların başarısız olması, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin millî iktisat politikasını uygulamaya yönelmesine sebep olmuştur. Bu millî iktisat politikası çerçevesinde, ticarî ve ekonomik faaliyetlerde sadece Müslüman-Türk tebaanın etkin olması sağlanmış ve başlangıçta ticarî ve ekonomik faaliyetleri ellerinde bulunduran gayrimüslim tebaa tasfiye edilmeye başlanmıştır.

Bu bağlamda, gayrimüslimlerin iktisadî hayattan tasfiye edilmesi için önemli planların da yapıldığı bilinmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti artık kesin kararını vermiştir. Batı Anadolu'daki çıbanbaşları ortadan kaldırılacak, Rumlar siyasi ve iktisadî yönden alınacak tedbirlerle tasfiye edilecektir. Her şeyden önce iktisadî yönden güçlenmiş Rumları çökertmek, yıkmak gerekiyordu³⁶. Bu nedenle İttihat ve Terakki yöneticilerine göre en ağır tehlike Ege Bölgesi'ndedir. Denilebilir ki, ihanete karar vermiş menfî ve gayri millî unsuların, bir memleketin istiklal ve birliğine yapabileceği tahrip, İzmir'de geçit resmi yapıyordu. Bu sebeple alınacak tedbirlerin İzmir'de temerküz etmesi kararlaştırıldı.

Bundan dolayı İzmir, cemiyetin millî iktisat politikasının önemli bir merkezi haline gelmiştir. Bu durum İzmir'in önemli bir ticaret merkezi haline gelmesini sağladığı gibi, kentte yaşayan ve yüksek ticari kabiliyet ve tecrübeye sahip olan Müslüman-Türk tüccarlar da bu iktisadî hamlede oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde yetişen insanlar, İzmirli girişimcilerin çekirdeğini oluşturmuştur. 29 Mart 1333[1917] tarihinde kurulan " *İzmir İhracât ve İthâlat Türk Anonim Şirketi*" de bu Müslüman-Türk girişimcilerin çabalarıyla oluşturulmuştur. Şirket iç ve dış ticarete sınırlı bir bilanço sergilemekle beraber, Batı Anadolu'daki yerli eşrafın birleşmesiyle çok ortaklı bir mekanizma olarak varlığını sürdürmüştür.

³⁵ İZİTAŞ Niz. Dah, Dokuzuncu Fasıl, mad:50, s.19.

³⁶ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 2007, s.65.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Turgay, [2008] *Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa*, ÇTTAD, VII / 16-17,[Bahar-Güz].
- Anonim Şirketler*,[1331] İktisadî Haberler-Dâhili- **İktisâdiyât Mecmuası**, Sayı-6.
- BAZBAZYAN, K.M,[1325] *Mesail-i Maliye ve İktisadiye: Anonim Şirketleri*, **Resimli Kitap**, No.6.
- GÖKALP, Ziya, [1331] *Millet Nedir, Millî İktisâd Neden İbâretidir? İktisâdiyât Mecmuası*-Sayı- 1- 8.
- GÖKALP, Ziya, [1332] *Millî İktisâd Nasıl Vücûda Gelir?*, **İktisâdiyât Mecmuası**-Sayı- 35.
- İzmir İhracât ve İthâlat Türk Anonim Şirketi Nizâmname-i Dâhilisi**, [1333], İzmir.
- TAÇALAN, Nurdoğan, [2007] *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TOPRAK, Zafer, [1982] *Türkiye'de Milli İktisat [1908-1918]*, Ankara: Yurt Yayınları 2.
- TOPRAK, Zafer, [1995] *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum[1908-1950] Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOPRAK, Zafer, [1995], *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum [1908-1950]-İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- TUNAYA, T. Zafer, [2002] *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]-Kanun-i Esasî ve Meşrutiyet Dönemi* [2. Baskı], İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- UYANIK, Ercan, [2009], " *Education as an Instrument of Social Engineering in the Second Constitutional Monarchy Period: Education Policies of the Committee of Union and Progress [1908 - 1918]*, TODAİE's Review of Public Administration, Volume 3, No:2.
- VARLI, Arzu, KORALTÜRK, Murat, [2010], *II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi*, ÇTTAD, IX/20-21[Bahar- Güz].